kapitalizm

georges lefèbvre

çeviren: vedat günyol

ÇAN YAYINLARI

ÇAN YAYINLARI

52

KAPİTALİZM

GEORGES LEFÈVBRE

Kapak Düzeni :
Aydın Ülken

Bu kitap İstanbul'da Hilâl Matb. Koll. Şti.'nde
Aralık 1972'de basılmıştır.

KAPİTALİZM

GEORGES LEFÈVBRE

Çeviren
VEDAT GÜNYOL

ÇAN YAYINLARI

KAPİTALİZM

Niyetim kapitalizmin dâvasını görmek değil burada. Ona karşı ileri sürülen suçlamalar, belki de en gündelik suçlamalar, ona özgü şeyler değildir. Örneğin, kapitalizm için körükörüne ve bencilce kazanç peşinde koşar diyorlar. Oysa dünya kuruldu kurulalı her zaman ve her yerde vardı kazanç hırsı. İnsanın insanı sömürmesini örgüt haline getirmiştir diye de çatıyorlar kapitalizme. Peki ama, köle sahipleri başka bir şey mi yapıyorlardı ki! Benim niyetim, bir tarihçi olarak, kapitalizmi yaratan insan tipini ve uygarlığın gelişmesinde ona bir yer veren nitelikleri araştırmaktır. Geleceği geçmişe bağlıyarak şunları soracağım kendime: Acaba kapitalizmi yaratanlarda birtakım nitelikler vardı da, onların ardından gelenler her zaman bağlı mı kalmadılar bunlara? İnsan tabiatından ayrılmaz birtakım özellikler midir bunlar? Kapitalizm bir gün ortadan kalksa bile, yine de elde tutmak mı gerekir bu özellikleri? Acaba, kapitalizmi yaratanlar, insanlığın ortak malına bir katkıda bulundular mı? Bulundularsa, bu katkıyı korumak ve zenginleştirmek gerekmez mi?

I

Uygarlığımızın yakın kaynaklarına, barbar istilâlarının sona ermek üzere olduğu X. yüzyıla kadar çıkalım. O çağda toprak, aşağı yukarı tek zenginlik, birçok insan için tek üretim aracıydı. Elinde toprak olanlar, onu ekenlerin efendisiydi. Birinciler, topraklarında kıraldılar - lâik veya dinsel birer beydiler, öbürleriyse toprağa bağlı köle ya da köle sayılan - köylüler. Din duygusu, kilise adamlarının derebeylik gücünü kurdu ve sürdürdü. Lâik derebeyi ise, gücünü silâh zoruyla kabul ettirdi. O bir savaşçıydı, hayatını savaşta, küçük ölçüde bir savaş olan cirit oyunlarında, savaşın yerini tutan büyük hayvan avlarında geçiriyordu. Silâh kuşanan, kısa zamanda soylu oluyor; soyluluksa, babadan oğula geçiyordu. Bu sınıfın töreleri - ahlâkı - halk yığınlarına zorla benimsetiliyordu. Daha sonraları burjuvazi, el emeğine kölelere özgü bir şey gözüyle bakar oldu ve zenginleşince, «hiçbir şey yapmadan soyluca yaşamakla» övünür oldu. Bugün bile, soylu duygulardan, şövalyelere yaraşır davranışlardan söz etmekteyiz. Gerçekte, yavaş yavaş bir savaşçı uygarlığı, soyluluk ülküsü oluştu. Bu uygarlık ve ülkü, aslında, fransız kıralı Saint-Louis ya da korkusuz Chevalier gibi, çoğu zaman, insanlığa onur veren birkaç

kişi dışında gerçeklikten uzaklarda kaldı. Bu bir iki ayrıklık dışında, savaşçıların günlük kaygıları neydi? Kazanç. Gözlerini neye dikmişlerdi? Fetihlere. Kazançlarını, çoğu zaman, yağmalarla ya da, para karşılığında hayatlarını bağışladıkları esirlerden sağlıyorlardı. Bu kazancı da, ganimet ve fidye adı altında soylulaştırıyorlardı. Bu, onlara emeğin karşılığı gibi kölece bir kazanç görünmüyordu. Çünkü, onu elde etmek için, kimi zaman canlarını tehlikeye attıkları da oluyordu. Daha akıllı ve güçlü olan bazılarıysa, daha fazlasını istiyor, evlilik, para ya da metbuun bağışlarıyla mülklerini genişletmeye çalışıyorlardı. Ama, daha atak olan bazılarının gözü fetihlerdeydi: Bir komşunun, bütün bir eyaletin, belki de bir krallığın topraklarını zorla ele geçirmek. O zaman da, bundan bir şeyler koparmak istiyen bir sürü savaşçı, onların bayrağı altında toplanmaya koşuyordu. Fatih William İngiltere'ye böyle el koydu. Normanlar da Portekiz'de savaşmaya ve İki-Sicilya krallığını korumaya böyle gittiler. Bu fetih girişimlerinin en büyüğü Haçlı seferler oldu. Bu seferleri hazırlayanları ve azçok onların çağrısına katılanların çoğunu din uğrundaki çabaları esinlemekteydi. Ama tarih, haçlı seferleri savaş ve serüven eğiliminin, tehlike aşkının, ganimet hırsının XI. yüzyılın başlarından itibaren geniş ölçüde etkilediğini ve yüzyıllarca sürüp gitmesini sağladığını gösteriyor. Haçlı seferler özellikle tarihin dikkatini fetihlerle üzerine çekmiştir. Çünkü, tarihe ba-

kılırsa, bu seferler Batı'nın dünyayı egemenliği altına almaya doğru attığı ilk adımdır. XV ve XVI. yüzyılların denizcilik alanındaki büyük buluşları bu egemenliği sağlıyacaktır. Tabiî, bazı Haçlı seferleri bunun dışında bırakmak gerekir. Sapkınlara karşı yöneltilen bu seferler, yakıp yıkma ve zulüm hareketlerini Batı'nın içinde yaptılar: Albililer'in haçlı seferleri, Languedoc'u yakıp yıktı ve sonunda onu Fransa kıralının eline teslim etti. Jan Hus'çuların haçlı seferleri de Bohemya'yı yakıp yıktı ve onu Almanların boyunduruğuna bıraktı. Müslümanlara karşı yöneltilen seferlerse, Doğu'da ikiyüz yıl boyunca Frank prensliklerinin yerleşmesini sağladı. Dördüncü Haçlı seferler, bir zaman için, grek imparatorluğunu latin imparatorluğuna dönüştürdü. İberya yarımadası müslümanların elinden alındı ve kuzey Afrika, kimi zaman tehdit edildi, kimi zaman istilâlara uğradı. Almanlar X. yüzyıl ortalarından başlayarak, Elbe'yi aştılar, Oder'in ötelerine kadar Slavları kılıçtan geçirdiler ya da cermenleştirdiler, Baltık halklarını Baltık boyunca boyunduruk altına aldılar. Böylece, Haçlı seferler, Batılıların sömürgecilik bakımından ilk seferleri oldu.

Serüven ve tehlike aşkı, ganimet ve fetih hırsı, her yerde savaş eğilimi ile yanyanadır. Ama, bunlar Batı'da bir başka biçime girdiler. İşte bu nedenle, onları hatırlatmakla başladım işe.

II

Savaşçının egemenliği altında, barbar istilâlarının sona ermesiyle birlikte ekonomik ve toplumsal bir gelişme oldu. Savaşçı bundan irkilmediği gibi, telâşa da düşmüyordu. Çünkü, doğrudan doğruya kendine bir yarar sağlıyordu bunlardan.

Bu gelişmenin en önemli noktası şu oldu: Halk emeğine sahip olmaya başladı ve yapıcı aklın - araçlar yapmayı tasarlıyan aklın - adsız buluşları ortaya çıkmaya başladı. Köylüler ormanlar arasında tarlalar açtı, geniş ölçüde ekimler başladı ve gelişti: Batı artık, geleceğin ilerlemelerini sağlayan insanları - üreten ve tüketen insanları - besleyecek duruma gelir oldu. Yeni kurulan kentlerde, zanaatçılar iş bölümü yapmaya ve meslek dallarını geliştirmeye koyuldular. Büyük teknik yenilikler benimsenir oldu. Üzengi'den sonra koşum takımları karadaki, alavere havuzları da nehirlerdeki taşım işlerinde kolaylıklar sağladı. Su değirmeni, ardından da yel değirmeni, mekanik motor alanında ilk adım oldu. Koşum takımı ve değirmen, köleliğin ortadan kalkmasına yol açtı. Savaş tekneleri, usturlap, pusula, engin denizlere, özellikle de Okyanus'lara açılmayı sağladı. Kâğıt, baskı makinasını esinletti.

Köylülerle zanaatçılar geçimlerini sağlamaya

bakıyor, çektikleri zahmeti azaltmanın, güç belâ elde ettikleri günlük yiyeceklerini artırmanın yollarını arıyor, tutumlu davranarak geleceklerini güvenek altına almaya çalışıyorlardı. Ama, içlerinde öyleleri vardı ki, karıncalar gibi tekdüze ve kıt kanaat yaşamayı istemiyordu: Böylece, çalışmanın yanısıra ticaret gelişmeye başladı. Bu adamlar kendilerini ticaret hayatına atıyor, Bizans ve Arabistan limanlarında, savaşçının düşkün olduğu Doğu'nun birtakım ürünlerini aramaya gidiyorlardı: baharat, şeker, güzel kokular, günlük, fildişi, kıymetli taşlar, halı, ipekli kumaş, muslin ve silâh. Bu tüccarlar Kuzey'e Güney'in şarabını, içkisini, tuzunu götürüyor; Kuzey'den, İngiltere yoluyla, kürk, maden, tahta eşya, potas vb. şeyler taşıyorlardı. Bu adamlara, yüzyıllar boyunca, tüccar (tacir) adı verilmiştir.

Bu adamlar, önceleri deniz kıyılarında, bazı elverişli noktalarda türeyip çoğaldılar. Önce İtalya'da. Çünkü, İtalya, Bizans'a ve Doğu'ya en yakın yerdi: Pisa, ardından Cenova, daha sonra Venedik. Ayrıca Barcelona, Marsilya. Daha sonraları Kuzey denizindeki limanlar: Londra, Burges, Anvers ve Hamburg. Okyanus kıyısında, çok daha az önemde olan Bordeaux, Bayonne, La Rochelle. Tüccarlar, denizden içerilere doğru girip, panayırlarda, özellikle XII. ve XIII. yüzyıl Champagne panayırlarında buluşmaya çalışıyorlardı. XIV. ve XV. yüzyıllarda, başlıca ticaret yolları, Venedik'ten Bruges'e kadar uzanıyordu. Bu yol Augsburg'la

Ren vadisindeki şehirlerden geçiyordu. Bu vadi tüccarlar kadar papazların da yolu olmuştu. O dönemde, Aşağı Almanya ticaret şehirlerinin kurduğu Hansa ticaret ortaklığı Batı ticaretini Baltık'ın tâ içerilerine kadar uzatıyordu.

Tüccarlar, işlerini kolaylaştırmak için poliçe kullandılar, her panayır sonunda kliring hesaplarına başvurdular. Bütün bunlar, bankacılığın başlangıcı oldu. Aynı zamanda, kredi çıktı ortaya. Bu, gerek gemilerin donatımı için para sağlamak, gerek rizikoları güvenek altına almak (deniz sigortaları bu çeşit malî spekülasyonun ilk biçimiydi), gerek prenslerden elde edilen çeşitli kolaylıklar ve özellikle tekelleri karşılamakta işe yarıyordu.

Son olarak da, büyük ticaret merkezlerinde, tüccarlar endüstri şefi ya da daha sonraki deyimle, yapımevi sahibi oldular. Bazı ayrıklıklar dışında, atelyeler açmadılar: Zanaatçıları hizmetlerine aldılar, onlara ilkel maddeler sağladılar. Zanaatçıların bu maddelerle meydana getirdikleri ürünleri ücret karşılığında alarak depo ettiler ve zamanı gelince bu ürünleri panayırlara sürdüler. Özellikle Floransa'da ve Flandr şehirlerinde tüccarlar, kumaş dokuyan zanaatçıları kendilerine bağlayarak, ticaretlerini geliştirdiler ve malî güçlerini artırdılar.

Böylece, tarım ekonomisinin yanında, yeni bir çalışma biçimi ve yeni bir zenginlik türü çıktı ortaya: Ticaret eşyasından meydana gelen ama her zaman, eninde sonunda parayla ifade edilen ve

insanların kafasında para ile dile gelen taşınabilir zenginlikti bu. Savaşçılarla köylüler arasına yeni bir sınıf giriverdi: Tüccarlar sınıfı. Onların arkasında zanaatçılarla perakendeciler, yani burjuvalar yer alıyordu. Şehirlerde toplaşan ve oralarda yalnız para ile değil, aynı zamanda sayı ve Komün kelimesinin dile getirdiği dayanışma ile güç kazanan burjuvazi, derebeyliğin keyfî davranışına son veriyor ve hattâ Fransa'nın kuzeyi, özellikle de İtalya ve Almanya'da yönetimi ele alıyor, özerk ve bağımsız cumhuriyetler kuruyor. Sonra, kıraliara yargıçlar, idareciler ve maliyeciler sağlıyor. Bunlar sürekli ordular kuruyor, vergi koyuyor, kamusal bir düzen getiriyor, yavaş yavaş derebeylerin gücünü hiçe indiriyor, modern devletler ve mutlak kırallıklar kuruyorlar. Aralarından bazıları yeni bir soylu sınıf meydana getiriyor. Colbert Devlet'i yönetiyor; Medici'ler kırallık ve papalık tacını giyiyorlar.

Tarihçiler, zamanın ekonomik hayatını yönetecek ve denetleyecek güçte malî araçları ellerinde tutmamaları ve bununla öbür insanlar üzerinde - o güne kadar savaşçılara özgü - otoriteyi kullanmaları bakımından deniz tüccarlarına ve panayırlara kapitalistlerin ataları gözüyle bakmakta birleşiyorlar. Zaten bu nedenden ötürü, burjuvaların en güçlü oldukları bölgelerde, XVIII. yüzyıldan itibaren Floransa'da, XIV. yüzyılda da Flandr'da, tüccarlarla zanaatçılar, kalın enselilerle çelimsizler arasında sınıf savaşı başgösteriyor.

III

XV. yüzyıldan sonra, kesin olaylar - büyük deniz keşifleri - gelişmeyi hızlandırıyor: Batı ve dünya tarihinde bundan daha önemli bir olay yok. Birinci sırada Colomb, Vasco de Gama, Magellan adlarına bağlanan büyük keşifler, ilk sömürge imparatorluklarının kurulmasına yol açıyor: İspanya'nın Amerika'daki, Portekiz'in Afrika, Asya ve Brezilya'daki imparatorlukları, XVII. yüzyılda Hollanda'nın, sonra da XVIII. yüzyılda İngiltere ve Fransa'nın sömürge imparatorlukları. Çin ve Japonya sömürgeciliğe ancak XIX. yüzyılda açılıyor, ama Afrika kıyılarında daha XVI. yüzyıldan başlayarak dayanak noktaları elde ediliyor ve içerilerden köleler sağlanmaya başlıyor. Böylece büyük keşifler, Ortaçağın azçok başarı ile İspanya'ya, Doğu müslümanlarına, Slavlara, Baltıklılara, Skandinavlara zorla kabul ettirdiği egemenliği, Batı'nın beyazları bütün dünyaya yayıyordu.

Denizcilerin ardından, savaşçı, fetihlerin ve sonsuz ganimetlerin peşine düşecekti.

Ama, tüccarların durumu hiç de fena değildi. Şüphesiz, Akdeniz artık Doğu ile Avrupa arasında bir bağ olmaktan çıkmıştı, İtalya ile müslüman Doğu, üstünlüğü yitirmiş ve gerilemeye başlamışlardı. Ama, yeni ülkelere açılan Okyanus'ta liman-

ları olan asıl Batı da gelişmeye başlıyor: Önce Portekiz'de Lizbon, sonra İspanya'da Cadix, Hollanda'da Anvers ve Amsterdam; XVIII. yüzyılda Fransa'da Bordeaux ve Nantes, İngiltere'de de Liverpool. Bütün bu memleketlerde, kapitalizmin başlıca kaynağı olan büyük deniz ticareti alabildiğine gelişiyor artık. Ticaret hacmi son derece artıyor: Beyazlar, o güne kadar müslümanların yüksek fiyatlarla getirdiği malları, doğrudan doğruya Asya'dan getirmeye başladılar. Asya'nın şeker kamışı, pamuk, çivit, kahve gibi birçok ürünlerini Amerika'ya soktular; Amerika'dan da, çukulata, tapyoka, tütün, kırmız böceği, mısır ve patates gibi, o güne kadar bilinmeyen ürünleri Avrupa'ya getirdiler. Zenci ticareti verimli bir ticaret kolu oldu. Sonra, sömürgeler edinmek gerekti. Çünkü, sömürgeci devletler, dışarıya sattıkları un, şarap, fabrika ürünleri gibi bütün malların piyasasını kıskançça tekellerinde tutmaya çalıştılar. Sömürge ticareti kısa zamanda, bütün devletlerin belli başlı uğraşı ve XVIII. yüzyılda, büyük kapitalist servetlerin kaynağı oldu.

Öte yandan, XVI. yüzyıldan itibaren, İspanya; Meksika ve Peru'dan, Avrupa'da pekaz bulunan gümüş ve altın getirmeye başladı ve bunlar İspanya'dan bütün Batı'ya yayıldı. Madenî paranın bolluğu, değerini düşürdü, dolayısiyle de, fiyatların durmadan yükselmesine yol açtı. Bu da, üreticilere, görülmemiş ölçüde, bir biriktirim gücü sağladı. Para biçimindeki kapital, böylece, gitgide bü-

yük bir rol oynamaya başladı. Karl V zamanında Augsburg'lu Fugger'ler bunun başlıca kanıtıdır. Birikmiş paraların, üretici işlere yatırılmadığı doğrudur. Zenginleşen burjuva, soylular gibi yaşama sevdasına düşüyor, gösterişli bir hayat sürerek, gelirinin bir bölüğünü çarçur ediyor, topraklar satın alıyor; Fransa'da da, soylular sınıfına katılabilmek için para ile bir devlet görevi elde ediyordu. Paraların bir bölüğü devlet hizmetinde kullanılıyordu: Fugger'ler bu yoldan güçlendiler. Bu para, kimi zaman, birtakım maden imtiyazları ve tekeller edinmek için harcanıyordu. Kralın veya prensin elinde bu para, çoğu zaman, mal sunanların, yani tüccarların alacaklarını ödemede kullanılıyordu. Ayrıca, kazanç, genel olarak çok büyüktü, ticaret ve sanayie dönebilirdi. Bununla birlikte, şüphe yok ki, bu çeşitli yollara başvurarak biriktirilen paralar uzun süre sonra, üretici kapital haline geliyor ve kapitalizmin ortaya çıkışı gecikiyordu. Bundan ötürü, sapkınlar, yani yahudiler, yabancı tüccarlar ve zanaatçılar, kapitalizmin yeşermesinde önemli bir yer almışlardır. Devlet görevleri ile serbest mesleklerin dışında tutulan, toprak sahibi olmaları yasaklanan ya da yıldırılar karşısında toprak edinmeyi göze alamayan bu insanlar, ister istemez, ticaret ve endüstriye dönüyorlardı yüzlerini. Kibar âleme giremeyince ve bir köşede ya da gölgede yaşamaya zorlanınca, elde ettikleri kazançları, yine ticarette kullanıyorlardı.

Büyük ticaret gelişip, el altındaki kapital de çoğalınca, tüccar, zanaatçılar üstündeki baskısını artırdı; sonra da onları yapımevlerinde biraraya getirdi. Yapımevlerinin bazıları su gücünden yararlanıyor, hiç değilse, göreneğe dayanan teknik ilerlemenin geliştirdiği karmaşık araçları kullanıyordu: Metalürji, kâğıtçılık, çinicilik ve camcılık, kimyasal ürünler, şeker rafinerileri, bıçkı fabrikaları, ipek iplikçiliği. Başka yapımevleri, özellikle, uzmanlaşmış bir iş gücünü gerekli kılıyordu: Kumaşların perdahlanması ve boyanması, basımcılık, duvar kâğıtları, altın ve gümüş işçiliği. Gerçek olan bir şey varsa o da, zanaatçının yarışmayı sürdüremediğiydi: Araç sağlamak ve işini yürütmek için gerekli kapitale sahip değildi. Mal üretimi, tek başına çalışan işçinin gücünü de, yetisini de aşıyordu; modaya bağlı lüks eşya yapımı gibi, top ve gemi yapımı da öyleydi. Tek tek kişilerin üretimi, ordunun ihtiyacı olan birbirinin aynı malları, fabrikacı kadar tezelden sağlayamıyordu. Hem zanaatçı, yarışmaya girmeye yanaşmıyordu her zaman: Fabrikacının ilkel madde kullanma yolları, yararlandığı yeni usul ve araçlar, onun göreneğe dayanan alışkanlığını altüst ediyor ve zanaatçı bu yeni yollara uymaktan kaçınıyordu.

Zaten burjuva, işleri tekeline almış değildi. Derebeyi, savaşçı olmakla birlikte, birtakım girişimlere atılmaktan kaçınmıyordu her zaman: Değirmen, fırın vb. buna tanıklık eder. Avrupa'nın doğusunda, bira ve damıtma işleri derebeyin te-

kelindeydi. Zaman geçtikçe soylu, bir yandan fiyatların artışı, bir yandan, kıral işi olan savaşın ganimet getirmemesi karşısında, yoksullaştı. Onun için, kazanç peşine düşerek burjuvalaştı. Derebeyi toprak altının, yani madenlerin; akarsuyun, yani devindirici bir gücün; çoğu zaman da, ormanın, yani yakacağın sahibiydi. Madencilik, camcılık onun imtiyazları içine giriyordu. Bunlara para yatırdığı oluyordu. Silezya madenciliği, ülkenin büyük derebeylerinin yararına doğup gelişti. Devlet de, bir yandan fabrika kurmaya ya da kurulmasına yardım etmeye başladı. Çünkü, gördü ki, bunlar olmazsa, dışarıdan mal getirtmesi gerekecek. Buysa, kırallığın vergilerini ve borçlanmalarını karşılayan para stoklarının dışarıya akmasına yol açıyordu. Çeşitli hallerde kapital, tüccar veya zanaatçının biriktirdiği paradan gelmiyordu. Onu, savaşçı derebeylik vergisi olarak, kıral da, politik gücüne dayanıp vergi biçiminde bütün halktan alıyordu.

Zaten, ticaret ve endüstrinin gelişmesi, alıcı sayısının artmasını gerektirir. Bu düşünce, bir bakıma, buna benzer bir sonuca götürür. Halk yığınlarının ihtiyaçlarını karşılayan ortak ve ucuz üretim, makina kullanımına kadar, kendisi de bir tüketici olan köylü veya zanaatçının elinde idi. Köylü ya da zanaatçı, ister doğrudan doğruya alıcılar için çalışsın, ister bir tüccarın hesabına çalışsın, durum aynıydı. Yapımevi ise, baştan başa değilse de, büyük ölçüde zenginlerin (ki çoğu, sa-

ray adamı, soylu kişi, yüksek devlet görevlisi, papazdı) rahatlığını ve lüksünü karşılamaya, ya da deniz ve kara ordularının, yani devletin ihtiyaçlarını sağlamaya çalışıyordu. Bu çeşitli hallerde, kapitalistin kazancı, derebeyin kilise ve kıralın, hemen bütün halk tabakalarından aldıkları paralardan elde ediliyordu.

IV

Bütün bunları biliyorsunuzdur elbet. Ama yine de hatırlatmayı uygun buldum. Çünkü, bu birkaç örnek, tek başına, kapitalizmin atalarına özgü ruhsal durumları açıkça dile getirebilirler.

Bu, her şeyden önce, tehlike ve serüven tutkusuydu. Yalnız canını değil, malını da tehlikeye atmak vardı işin içinde. Yollar güvenden yoksundu, savaşçı bir alıcı olmakla birlikte, bir yağmacıydı daha çok. Onun için, tüccarlar panayır yerlerine silâhlı kervanlar halinde gidiyor, prenslerle görüşmek, güvenlik ve korunma antlaşmaları imzalamak üzere birtakım birlikler kuruyorlardı. Bu birliklere İngiltere ve Flandr'da *Ghild*, Almanya'da da *Hansa* deniyordu. Deniz daha da tehlikeliydi: Bir defa korsanlar vardı, sonra da denizin kendi tehlikeleri. Kıyı gözden kaybolur olmaz, Akdeniz'in sırları başlıyordu. Daha önceki tecrübeler ya da kulaktan dolma bilgiler, daha sonraları da, deniz klavuz kitapları (portulan) ile çözmeye çalışıldı bu sırlar. Okyanus'a dalınca, bu sırlar daha bir çözülmez göründüler. Helc ufukta kara gözükmez olunca ya da Afrika boyunca Güneye yönelince, geceleri, gökkubbede, yeni yeni yıldızlar peyda oluyordu. Yeni çağlarda, devletler kurulunca, kara ticareti daha az tehlikeli olmaya

başladı ve XVIII. yüzyılın ortalarında güvenliğe kavuştu. Deniz ticaretiyse, tehlikelerin çoğundan kurtulamadı. İngiltere'de deniz ticareti yapanlara, XVII. yüzyılda bile hâlâ *serüvenci tacirler*, serüvenciler deniyordu. Fransız yasalarında deniz ticaretine yapılan para yatırımı için *tehlikeli bir işe yatırım* deniyordu. Deniz tehlikelerini karşılamak için, daha önce söylediğim gibi, sigorta'nın meydana çıkışı da hayli anlamlıdır. Ama ne çekici serüven! Denizde, ne devlet gücü, ne polis gücü vardı, ne de lonca. Tabiî yaşama haliydi bu, üstünlüğün en güçlüde ve en beceriklide olduğu bir hal. Kazanç tehlikeyi ödünlüyordu burda. Görülmedik ölçüde büyük olan kazanç, XIX. yüzyıla kadar büyük ve sağlam servetlerin kaynağı olarak kaldı. Bu durum, şehirler arasında büyük limanlara her zaman neden büyük değer verildiğini açıklamaktadır.

Bu tehlike eğinimi, bir bakıma ticaretin ruhu sayılan spekülasyonu da canlandırmıştır. Pahalıya satmak amacıyla ucuza satın almak, kazanç isteğini karşılayan bir talih oyunudur. Hesabın kitabın yeri var bu işde elbet, ama, payı ne olursa olsun, talih ağır basmaktadır. Hiçbir etkiniz olmadan yüzünüze gülebilir talih: Umulmadık bir kazanç, bir lütuftur bu: bulunmuş bir eşya, bir hazinedir. Ama, insan bu mutlu talihe tehlikeyi göze alarak kavuşabilir ancak. Talih oyunlarının büyüsü buradan gelmektedir. Adamın biri bir piyango bileti alır, zar atar, at yarışlarına para koyar

(bahse girer), bakara oynar. Uzak görüşlü spekülatör servetini sürer ortaya. Derebeyi canını, deniz serüvencisi hem canını, hem malını tehlikeye atar. Kumarcı bir insan türüdür. Ama bu türün çeşitleri vardır. Bunlar tehlikenin büyüklüğüne göre sıralanırlar. Kapitalist, tehlikeyi en az göze alanı değildir. Ama onun atası, en az göze alanıydı.

Kapitalistin özelliklerinden ikincisi: Savaş ve fetih ruhudur. Kendi türünde tek olan ve o güne kadar bilinmeyen bir ürünle ortaya çıkan kapitalistin derdi başı, tüketicileri elde etmektir. Onları müşterileri arasına almak için, ya görenekleri, cimrice davranışları veya çekingenlikleri ile savaşır, ya da akıl yoluyla elde eder onları. Çevresindeki, uzaktaki, yabancı ülkelerdeki, ya da denizler ötesindeki türdeşleri ile boy ölçüşür: Ticarî yarıştır bunun adı. Mal yapımına girişince zanaatçıya kancayı takar. Onu, ya buyruğu altında, el emeği karşılığında çalışan basit bir işçi derkesine indirir, ya da müşterilerini elinden alarak yıkımına yol açar ve işçi sınıfı arasına atar onu. Kapitalistlerle benzerleri, birbirleriyle yarışma halinde olmakla birlikte, ortak bir çıkar adına aynı sınıfta birleşirler ve yabancı rakiplerine karşı kendilerini korumaya ve üstünlük sağlamaya zorlarlar hükümeti. Bu fetihçi ruhu ateşleyen, önüne geçilmez bir kazanç isteğidir şüphesiz, ama bunun yanında, bir o kadar da, kendine karşı çıkanları

altetme, egemen olma isteğidir. Günümüzde bu isteğe güçlülük istemi deniyor.

Tehlike ve serüven eğinimi, fetihçi ruh, kısacası güçlülük istemi, aynı zamanda savaşçının da üstün nitelikleriydi. Kapitalist kafa, burjuva nitelikleri içinde, derebeyin tutkularına bir başka renk veriyor. Kapitalist için olsun, derebeyi için olsun, başarı aynı yeteneklere bağlıdır: Gözüpeklik, enerji, karar, diretkenlik, dayanma. Son incelemede, her şey, dönüp dolaşıp atak bir canlılığa dayanıyor. Bütün sorun, bunun psikolojik koşullarını belirlemektedir.

Ama kapitalist, burjuvazinin üyesidir. O, sadece başkalarından daha girişken, daha gözüpek bir burjuvadır. Bu bakımdan, burjuva kafasının kurduğu ahlâka ve dünya görüşüne katılır. Tüccarın ahlâkı, varlığının nedeni olan mübadelenin tabiatından doğmuştur. Mübadele, açıkça dile getirilerek ya da getirilmeyerek yapılan bir sözleşmeyi gerektirir. Bu sözleşme, tarafların, el değiştirecek olan ürün ya da hizmetlerin eşitliğine dayanır. Tarafların güvenliği, sözleşmeye sıkı sıkıya bağlılığı gerektirir. Burjuvanın onuru, üstüne aldığı yükümü tamı tamına yerine getirmeği zorunlu kılar. Bu, şövalyelere özgü onurun yerini almıştır. Kendisi de bir burjuva olan yasa adamının aracılığı ile, sözleşme kavramı yavaş yavaş bütün toplum hayatına girdi, ilâhiyatçı filozofların *doğal hukuk*unu belirledi ve bu hukuka toplum sözleşmesi kavramını soktu.

Soylunun metbuuna ya da koruyucusuna bağlılığı, kişel ve sınırsız bir bağlılıktı. Bunun karşılığında, soylu metbuundan, olaylara bağlı olarak ya da anında yardım görebilmekteydi. Aralarındaki bağ, verilmiş bir söze dayanıyordu sadece, gerçekte bütün kişisel bağlar gibi, ast'ı köle durumuna sokan bir söze. Tüccarlar arasındaysa, yerine getirilmesi gereken bir yükümlülük vardır. Bu da, konusunun gerektirdiği üzere, kesin olarak, yazılı ya da sözlü bir anlaşma ile belirlenmekteydi. Bununla birlikte, soylunun kafasında nasıl maddesel kaygu varsa, burada da kişisel kaygu eksik değildir. Özgürce kabul edilen sözleşmeye titizce bağlılık, bireyin sorumluluk duygusunu göstermektedir. Ama, metbua bağlı olan soylunun elinden özgürlüğünü alan ve savaşçının dünyasında, silâh gücünün kullanılmasını göz önünde tutan kişisel ilişki yerine, sözleşme, soyut bir hukuk bağı koyuyor. Bu bağ, insanın özgürce verdiği söze bağlılığı üzerine dayanmakla birlikte, yargıcın yetkisine girmektedir. Öyle ki, bu bakımdan bireyler arasında çıkan anlaşmazlıklar kamu düzenini bozamıyor. Hayatlarını kaba güçle değil, el emeği ile kazananlar için, burjuva kafası toplumsal bir ilerleme sağlamıştır.

Kapitalist dünya görüşü, yine halkın isteğine uygun olarak, özgün bir görüştür. Burjuva, dinine bağlı bir insandı, herhangi bir insan gibi, ahret mutluluğu peşindeydi, hiç değilse XVIII. yüzyıla kadar. Ama kafası iş ile kazanca dönüktü. Bu da,

derebeylerin, kendilerini besleyen köylülerine yukarıdan bakmasına yol açıyordu. Burjuvanın kafası bir de, bu dünyadaki hayata dönüktü. Bu da, bu dünyadaki hayata öbür dünyaya sadece bir hazırlık gözüyle bakan kilisenin hem acımasına yol açıyordu, hem de onda kuşkular uyandırıyordu. Hıristiyan olan burjuva, birbiriyle çelişen zorunlukları uzlaştırmaya çalışıyordu. Ama, kendi kişisel çabalarında, değer ölçüsü etkililikti ve hâlâ da öyledir.

Onun için, XVIII. yüzyıla kadar bağımsız felsefî düşünceden kaygıya düşmedi. Bu, zamanın sosyal ve ekonomik durumunda, akılcılığın kendi çıkarı ile, bir an için uyuşma halinde olduğunu anlayıncaya kadar sürdü. Burjuva, ayrıcalığı küçümsemez. Loncaları elinde tutan bir şehirli olarak tekelcinc ve şehirlilerin yararlandığı haklara ve bağışıklıklara sıkı sıkıya bağlıdır. Kapitalist olarak da, çoğu zaman, kıralın himayesi altında, imtiyazlar, tekeller ve her çeşit üstünlükler sayesinde başarıya ulaştı. Ama şunu da söylemek gerekir ki, tehlikeyi göze alan, serüven peşinde koşan ve başarılara susamış olan asıl kapitalist düşünüş, özgürlükten yana çıkar. Çünkü, özgürlük, ekonomi alanında en girişkenin, daha çok sermayesi olanın, daha beceriklinin başarısını sağlar. Bundan ötürü, başlangıçta ve uzun süre, kendine hayat alanı olarak denizi seçti. Çünkü denizde ne loncalar vardı, ne de kayıt kuyut. Orada, tabiat ve temkin kurallarından başka insanın gi-

rişkenliğini sınırlayan bir şey yoktur. Yine bunun içindir ki, kapitalizm daha çok, loncalar dışında filizlenen veya bir kıral imtiyazından yararlanarak doğan, dolayısiyle yönetmenliklere bağlı olmayan yeni endüstrilere yöneldi.

Bu iki tip insandan (feodal savaşçı ile burjuvadan), üstün geleni burjuva oldu. Burjuvanın yardımı ile kıral, rakibini bir uyruk haline getirdi, elinden silâhlarını aldı. Böylece, derebeyi, sivil yönetime bağlı bir asker durumuna girdi. Artık görevi, bu yönetimi sarsmak değil, korumak oldu. Sonra burjuvalar, para karşılığında kıraldan soyluluk payesi elde ettiler: Yeni yaşayışlarının koşullarına uymaya çalıştılar. Ne var ki, bütün düşünce alışkanlıklarından kopmak ellerinde değildi. XVIII. yüzyılda, soylu kişinin, ne kadar dar bir çevre içinde olursa olsun, birçok bakımdan burjuvalaşmış görünmesinin nedenini burada aramalıdır. Papazla burjuva arasında uzlaşma mümkündü. Nitekim böyle bir uzlaşma oldu ve uzun sürdü: Burjuva para kazanmaya bakıyordu. Kilise de, parayı iyi yerlere kullanması ve kendine de bir pay ayırması şartıyla, onu bağışlıyordu. Burjuvaysa bu tutumu hiç de fena karşılamıyordu. Çünkü bu, cennete gitmek için bir güvenekti, üstelik etkinlik ilkesi de kurtarılmış oluyordu.

Bununla birlikte, kapitalist ile savaşçı arasında, ruhsal yakınlık, çoğu zaman, eylemde bir ortaklık biçimini aldı. Burjuva, Haçlıların ardı sıra Doğu'ya ayak bastı. Cortez ve Pizarre'ın arkasın-

dan Meksika'ya ve Peru'ya girdi. Dahası var: Tüccar, egemen olduğu her yerde, savaşçıyı kullandı. Venedik ve Hansa, sömürge imparatorlukları kurdular. Burjuva ayrıca, rakiplerini altetmek için, devlete sözünü geçirip onu silâh kullanmaya zorladı. XVIII. yüzyılda, ikinci bir Yüz Yıl savaşı, fransız ve ingiliz tüccarlarını birbiriyle savaşmaya tutuşturdu. Savaştan kaçınmayan emperyalizm, serbest rekabetin hayal kırıklığına uğrattığı kapitalizmin özünde vardır.

V

Ama bütün bunlarla, henüz işin özüne varmış değiliz. Ne kazanç aşkı, ne dünyalık kaygılar, ne serüven ruhu, ne güçlülük iradesi, yalnız kapitalizme özgü şeyler değildir. Kapitalizmin temel niteliği, aslına bakarsanız, son derece yavaş gelişmiş ve ortaya çıkmıştır. Bu da gösteriyor ki, kapitalizm, dünya tarihinde belli zamana raslayan, birden patlak vermiş bir devrim olmamıştır.

Kapitalizme özgü nitelik, onun en yüce değeri, zenginliklerin üretimini ve dolaşımını, yani insanın bütün ihtiyaçlarına cevap veren her şeyi rasyonelleştirmesindedir. Burada söz konusu olan artık mesleğin aşıladığı karakter niteliği veya ahlâksal görüşler değil, akılcı bir zekâ çabasıdır. Akılcı zekâ insana özgü bir şey olduğuna göre, kapitalist adına lâyık olan kimse, bu anlamda türün en yüksek biçimlerinden birini göstermiştir.

Genel olarak, ve girişimin özü ne olursa olsun, rasyonalizasyonun etkisi, onu sahibinin hayatından ve kişisel kaderinden ayırmak olmuştur: Girişim, *ticarî bir iş* niteliği kazanmakta, sahibi değişse de, koruduğu bir ada veya *firma*'ya sahip olmakta; öbür girişimlerle bankaların kredi verdikleri tüzel kişi niteliği kazanmakta; son olarak

da, her türlü değişmelerin muhasebe defterinde yer aldığı soyut ve özerk bir varlık katına yükselmektedir. Asıl önemli olan bu son noktadır. Burada, çift sütunlu (borç-alacak) muhasebe söz konusudur. Çift sütunlu muhasebe, önce XVI. yüzyılda İtalya'da genelleşti, sonra da Batı'da yaygınlaştı ve XVII. yüzyılda, gelişerek yıllık bilânço düzenlemesini gerektirdi. Daha önceleri, tüccar gider ve gelirlerini, aldığı ve sattığı malları günü gününe deftere geçirirdi ve bu, Borç ile Alacak'ı birbirinden ayırma bakımından bir ilerleme idi. Çift sütunlu olan muhasebe, işletmenin kayıtları arasında sistemli bir ayırma yapıyor; sermayeye, gereçlere, mallara ve personele hesap açıyordu. Aynı zamanda, mal sağlayanlarla müşterilerin herbirine ayrı ayrı bir *hesap* açılmasına imkân veriyordu. Bundan sağlanan ilk fayda, işlerin yolunda gidip gitmediğini, birbirini tutması gereken alacak ve vereceğin tümünü görebilme olanağını sağlamasıydı. Ama, özellikle, işletmenin sermayesi, muhasebesi yoluyla, sahibinin kişisel servetinden apayrı bir varlık olmaktadır. O sahip ki, başka işleri olabilir ve başka yükümlülükler altına girebilir. Ayrıca bu muhasebe, ayrı hesapların etraflıca incelenmesi sonunda, hem geçmişteki kararsızlıkları belirtmeye, hem de gelecektekileri önceden kestirmeye ve gerekli tedbirleri almaya olanak sağlar. İşletmenin yönetimi raslantıya veya yaklaşık bilgilere bağlanmaktan kurtulmakta, bundan böyle kesin bilgiye dayanmaktadır. Bu bilgi

de, gelecek için bir çalışma programı yapmaya imkân verir ki, bunun etkinliğini deneyler gösterecektir. Tabiat bilgisi, deneysel bir bilim haline gelirken hangi biçimi benimsemişse, işletmecilik de ayni rasyonel düzeye ulaştı. Bundan ötürü, kapitalizmin alman tarihçisi Lombart ile birlikte diyebiliriz ki, çift sütunlu muhasebenin ortaya çıkışını, kapitalizmin doğum belgesi sayabiliriz.

İşletmenin bu nesnel yanı şu ki, işletme anonim bir ortaklığın eline geçtiği zaman daha da kesinleşti. Ortaklıklar her zaman vardı, ama bunlar az sayıda insanlar arasında, çoğu zaman akraba ya da girişimci ile komandit üyesi arasında kurulurdu. Ortaklık üyelerinin kimliği bilinirdi. Ortaklığın kişisel niteliği belliydi. XVI. yüzyıl sonlarından itibaren, sermayesi azçok büyük sayıda hisse veya hisse senetlerinden meydana gelen *kumpanya*'lar ortaya çıktı. Aslında, bunlar ortakların adına yazılıydı ve böyle bir ortaklık kurmak için de devletin onayını, yani bir çeşit ayrıcalık elde etmek gerekirdi. Hattâ uzun süre en büyük kumpanyalar devletin desteğiyle kuruldu. Örneğin, Colbert, Fransa'da bunların kurulmasına önayak oldu. Hisse senetleri taşıyıcısına ödenen ve ortaklığın yaptığı işe, kayıtsız şartsız soyut bir nitelik veren anonim ortaklık henüz ortalarda yoktu. Bununla birlikte, şurası su götürmez ki, anonim ortaklık bu yönde büyük bir ilerleme sayılırdı. Çünkü, yalnız kurucu firmaca

bilinmekteydi; hisse sahiplerince değil, hesap vermek zorunda olan ve büyük bağımsızlıktan yararlanan bir yönetim kurulu ve personelle yönetiliyordu.

Endüstriyel üretim alanında, rasyonelleştirme ancak tüccarın zanaatçıları çalıştırmasıyla başlayabildi. O zaman tüccar, üretimi artırmak için işçi sayısını çoğaltmaya bakıyordu: Örneğin, kadınları, çocukları ve ihtiyarları iplik veya dantelâ yapımına ortak etmekle; siparişleriyle işçileri daha uzun süre ve daha çabuk çalıştırmaya heveslendirmekle; herbirinin verimini gitgide aşırıya kaçan bir işbölümü (dikiş iğnesi ve toplu iğne yapımı XVIII. yüzyılda klasik örnek olarak verilirdi), avadanlık ve tezgâh sağlamakla, model dağıtımı ile, çırak ve uzman yetiştirmekle. Lüks işçiliğine gelince, bunların ayrı bir önemi vardı: Örneğin, model çizenler veya model yaratanlar vardı ki, bağımsız zanaatçılar bunlardan tabiî olarak yararlanamıyorlardı.

Bütün bu durumlarda, rasyonalleştirme, sayısı ne kadar az olursa olsun, işinin ehli bir personelin varlığını gerektiriyordu. Böylesi bir personel, özellikle bir maden ocağında, madencilik işletmesinde ve genel olarak da herhangi bir fabrikada pek gerekliydi. Bunun içindir ki, birtakım burjuvalar, öteden beri, din adamlarının tekelinde bulunan öğretim kurumlarını eleştirmiş ve lâik öğretmenlere öncelik tanınmasını istemişlerdir. Bu eleştirileri, okulun dinsel karakterine karşı çık-

mak düşüncesiyle değil, amacının hemen yalnız dindar kişiler yetiştirmek olmasına hayıflandıkları için yapıyorlardı. Ayrıca, kolejlerdeki hümanistlerin tutumuna da hayıflanıyorlardı. Onlara göre, hümanistler çocukları hayatlarını kazanacak biçimde yetiştirmiyor ve tekniğe hiç yer vermiyorlardı.

VI

İşte, üretimin rasyonelleştirilmesi, asıl teknik bakımdan ortaya çıktı. Avadanlığın yavaş ama sürekli gelişmesi gösteriyor ki, kapitalistler, XVII. yüzyılda, yün dokumacılığında olduğu gibi, zanaatçıların veya Bernard Palissy gibi tek tek araştırıcıların buluşlarına sahip çıkmaktaydılar. Ama, XVIII. yüzyıla kadar zanaatçıların veya araştırıcıların buluşları baştan başa görgüye veya raslantıya bağlı kaldı. Bunun içindir ki, kapitalist girişimciler tekniğin yeniliklerine sahip çıktıkları zaman, kapitalizm tarihinde yeni bir dönem başladı. Aynı zamanda, deneysel tabiat bilimleri kuruluyor ve uyguladıkları yöntemler, yavaş yavaş göreneğin yerini alıyordu.

İngiltere'de, kapitalist girişimciler pamuk endüstrisini başlattılar. Bunlar, Doğu'dan getirdikleri pamukları dokuyarak, zenci köleleri giydirmek için Amerika'ya ihraç ettiler ve böylece dokuma makinelerinin icadına yol açtılar (*Jenny*, *Water-frame*, *le mule*, son olarak da dokuma tezgâhı). Kömür madenlerindeki suları boşaltmak konusundaki güçlükler, Watt'ı buhar makinesini bulmaya iteledi. Bu makina, önceleri tulumbaları işletmekte kullanıldı, sonradan âlet-makinalara ve dokuma tezgâhlarına uygulandı. Dökümevi sahip-

leri, Darby'ler, yüksek fırınlarda maden kömürü kullanarak, dökme demir ve demir üretiminde değişiklik yaptılar. Meslek adamlarının ve tek başına çalışan araştırıcıların yaratıcı dehası rolünü elden bırakmadı. Çömlekçiliğe yenilik getiren Wedgwood bir çömlekçi oğluydu, kendisi de çömlekçiydi. İlk buharlı gemiyi gerçekleştiren Fulton, lokomotifi icat eden Stepehnson birer makina uzmanıydılar. Ama, bundan böyle kapitalist, amaçlarına uygulamak için yeni buluşları kollar oldu. Böylece, *endüstriyel devrim* dedikleri makina ve buharlı motor dönemi başladı. Bu devrim, zanaatçılığı yıkıma götürüp ekonomiyi ve toplumu altüst ederek kapitalizmin egemenliğini sağladı ve ücretlileri fabrikaya toplayarak proletarya'nın doğmasına yol açtı. Buna paralel olarak, tarım da sonunda değişikliğe uğradı. Büyük toprak sahibi ingilizler, küçük tarımı ortadan kaldırdıktan sonra, büyük işletmeler kurdular. Bu işletmelerde, okumuş yazmış ve paralı pullu büyük çiftçiler nadas usulüne son vererek yemlik tarımını ve hayvancılığı geliştirdiler. Taşıma işleri bu ilerlemenin gerilerinde kalmıştı. Bu alanda yapılan yenilikler, XIX. yüzyılın ortalarında, kapitalizme kesin olarak gelişme sağladı.

Bu arada, matematik ve deneysel bilimler gün ışığına çıkmışlardı. İlk gelişimleri XVI. yüzyılın sonlarına raslar. Önce astronomi: Copernicus, Kepler, Galileo, sonra Newton. Aynı zamanda matematik bilimleri: Viète, Descartes, Leibnitz. Fi-

zikte ilerleme daha yavaş oldu. Eski ve Ortaçağlarda bulunmayan gözlem ve ölçü âletleri çoğalıyordu: Teleskop, barometre, mikroskop, termometre.

XVII. yüzyıldan itibaren, matematik bilimlerindeki ilerleme, dahi bir matematikçi, aynı zamanda modern rasyonalizmin kurucusu olan Descartes'ı esinledi. Aslında, Descartes aynı zamanda metafizikçiydi de ve düşünce alanını, yani tanrısal bilgeliğin yankısı olan akıl alanını, mânevî özgürlük ve sorumluluk alanı olarak ele almıştı. Ama ona göre, tabiat yani madde, değişmez ve önüne geçilmez yasalarla yönetilmekte, dolayısiyle gerekirciliğin buyruğu altındaydı. Tanrı tarafından konulan bu yasaları, tanrısal zekânın bir parçası olan akıl bulabilir ve onları insanların yararına çevirebilirdi. Böylece, insanlığın önünde sonsuz bir ilerleme yolu açılmış oluyordu.

Bununla beraber, matematikçi olan Descartes, tümdengelim yöntemiyle yetiniyor, deney ve pratik uygulamalarla ilgilenmiyordu. Ama İngiltere'de, Descartes'ın çağdaşı olan Bacon, deneysel yöntem kurallarını ortaya koydu. Newton da, evrensel çekim yasalarını açıklayarak bu yönteme saygınlık kazandırdı ve XVIII. yüzyılın insanlarını coşturdu. Fizik alanındaki ilerlemeler, Lavoisier tarafından kimya biliminin kuruluşu ve tabiat bilimlerinde atılan ilk adımlar bunu doğruladı. Aynı zamanda, deneysel bilim teknikle birlik kurdu:

Encyclopédie, dokuma tezgâhlarının işleyişine geniş yer ayırdı; Berthollet, kimyasal ağartma yoluyla boya endüstrisine yenilik getirdi; Monge, özellikle taş yontumunu rasyonel düzeye getirmek için tasarı geometriyi kurdu; Halk Kurtuluş Komitesi, bilginleri millî savunma hizmeti ile görevlendirdi. Deneysel rasyonalizmle kapitalizm arasında, kendiliğinden birlik kuruluyordu.

Ama birlik bununla kalmadı. XVIII. yüzyılda rasyonalizm araştırmalarını ekonomi alanına kadar götürdü, yasalarını bulmaya çalıştı ve ekonominin gelişmesi için özgürlüğün kaçınılmaz olduğunu ileri sürdü. Rasyonalizm kadar hiçbir şey, kapitalizmin gücünü geliştiremezdi. Rasyonalizm aynı zamanda, eleştirilerini hükümete ve topluma yöneltiyor, en yetenekli olduğu gerekçesiyle burjuvazinin devlet gücünü ele almasını; doğuştan gelen ayrıcalıkların kaldırılarak yerine değerliliğin konmasını istiyordu. Yine, politika ve toplum alanındaki bu rasyonalleştirme kadar kapitalizme hiçbir şey uygun düşmezdi: Doğuştan gelen aristokrasinin yerini para oligarşisi alacaktı. Üretimi yönetenler hükümeti ele geçirirlerse, ona üretimi koruyacak bir yön verebileceklerdi. Modern rasyonalizm burjuvazinin felsefesi oldu. Fransız Devrimi onu egemen kıldı, kendine göre yorumlayarak özgürlük ve eşitlik ilân etti. Öyle ki, başka alanlarda bir hayli hiçe indirilen özgürlük, ekonomi alanında dokunulmaz bir dogma halini aldı ve kapitalizme zafer yolunu açtı.

Bu yolu izlemeye vaktim olmayacak, hem aslında, bizi burada biraraya getiren soruna cevap verme bakımından da zorunlu değil. Onun için sadece şunu demekle yetineceğim ki, kapitalizm göz kamaştırıcı döneminde, başlangıçtaki niteliklerinden hiçbirinden vazgeçmez. Tehlike ve serüven tutkusu spekülasyonda; fetih hırsı da, her devletin kendi içinde acıma nedir bilmeden sürdürülen yarışmada gerçek ifadesini buldu. Sonra, girişim ve sermaye toplaşımı, bütün dünyada - gereğinde silâhlı güçlerin desteği ile - ilkel madde ve pazarları ele geçirme yolunda başarıya ulaştıkça, kapitalizm, sömürgelerini genişleterek veya etki bölgeleri yaratarak, Avrupa ve Birleşik Amerika yararına dünya yuvarlağını sömürme işini örgütledi. Böylece, bu kıtaların zenginliğini beklenmedik ölçüde artırdı. Nüfusun artışı ve hayat koşullarının iyileşmesi bunu göstermektedir, nitekim. Ama, kapitalizm, rasyonalizm sayesinde amaçlarının bilincine varan ve deneysel bilimden yararlanan kapitalizm, ekonomiyi bütün biçimlerinde rasyonel bir düzeye ulaştırdı. Bu bakımdan, kapitalizmin ilerlemelerini izlemek ilginç bir iş olurdu. Ama, yine sözü uzatmamamız gerekiyor. Bu rasyonalleştirme, önce Birleşik Amerika'da, daha az ölçüde de Almanya'da tröstlerin kuruluşu ile çok şaşırtıcı sonuçlar elde etti. Bunun için, önce, işletmeleri, ilkel madde üreten ve taşıma işlerine en elverişli yerlerde toplayarak, örgütleri coğrafya durumuna uydurdu; sonra, üretimi arttırmak ve maliyet fi-

yatını düşürmek amacıyla üretimin çeşitli aşamalarını birleştiren düşey toplaşma yoluna gitti; son olarak da, Taylor sisteminden yararlanarak, el emeğini makinalaştırdı. Bankaları avuçlarının içinde tutan para babalarının elinde takıntısız (likit) sermayelerin gitgide toplaşması, ekonomik örgüte merkezî bir organ sağlamaya yol açtı. Çünkü, işletmelerle ortak olan bankalar, kredileri, en iyi donatılmış ve genel ilerlemeye en faydalı işletmelerin yararına yöneltecek durumda idiler. Bu bakımdan, rasyonelleştirmenin en üstün durumu, olacakları önceden görme yeteneği oluyordu. 'Bu amaçla, Almanların *Konjonktür* dedikleri sistemli bir inceleme çabası başladı. Bu, üretim ve tüketim durumunu; çok yakın bir gelecekte üretim ve tüketimi artırabilecek veya azaltabilecek her çeşit etkeni inceleme çabasıydı.

Özet olarak kapitalizmin niteliklerini ve uygarlığın gelişmesindeki yerini kavradığınızı sanıyorum. Kapitalizm, kazanç özleminin belirtilerinden biridir. XVIII. yüzyıl ekonomi bilginleri, kazanç hırsını, insanların ekonomik çabalarının belli başlı dürtüsü sayıyorlardı. Bunda pek haksız da değillerdi. Ama, kazanç hırsı evrenseldir ve kapitalizme özgü bir şey değildir. Tehlike ve serüven aşkı, fetih hırsı ve güçlülük istemi de kapitalizm için birer dürtü olmuştur. Bunlar savaşçıda da vardı, sadece yer değiştirmişlerdi. Uygarlık tarihinde, kapitalizmin özelliği, üretimi rasyonel bir düzeye ulaştırmak olmuştur. Bunun içindir ki, mo-

dern rasyonalizm gün ışığına çıkınca, kapitalizm onunla birlik kurdu ve bu birlik uzun ömürlü oldu. Descartes şöyle demişti: «Bilim, biz insanları tabiatın efendisi ve sahibi yaparak, hiç zahmet çekmeden, dünyanın nimetlerinden ve bütün kolaylıklarından yararlanmamızı sağlamalıdır.»

VII

En yüksek aşamasına varan kapitalizm, yarım yüzyıldan beri, çöküntü belirtileri de gösterdi aynı zamanda. Aslına bakılırsa, tâ başlangıçtan beri, yaşlılık denen hastalığın baskısı altındaydı. O yaşlılık ki, zenginlik ve güçlülüğe kavuşmuş ailelerin de ergeç yakasına yapışmaktaydı. Ailenin kurucusu, servet sahibi olunca, toprak veya yüksek görevler satın alıp soylular sınıfına kapağı atmaktaydı. Onun çocukları da, atalarının üstün yeteneklerinden yoksun olmasalar bile, tehlikelere atılmak ve yeni değerler yaratmak gibi tutkuları ergeç yitiriyor, sadece birer gelir sahibi durumuna geçiyorlardı. Kişi olarak, artık hiç bir hizmette bulunmuyorlardı. Bunun içindir ki, kapitalizmin ileriye doğru yaptığı atılımlarda, artık aynı ailelerin rol oynamadığını tarihçiler kaydetmişlerdir. Pirenne'in çok iyi belirttiği gibi, her seferinde, yeni insanlar ortaya çıkmış ve bunlar, ekonomik gelişme sayesinde yeteneklerini göstermiş, «yeni zenginler» arasında yer almışlardır. Böylelerinin ortaya çıkması için bir savaş veya bir enflasyon buhranı elvermiştir. Bunların çoğu, kısa sürede ortadan kalkmışlardır ama, kapitalizme yeni enerji aşılayanlar da olmuştur. Belki bu kez Birleşik Amerika'da da aynı şey olacaktır. Ama, Avrupa'-

da, hiç değilse, başka güçsüzlük nedenleri dolayısiyle böyle olmayabilir.

Önce yarışınayı ele alalım: Yarışma, etkinliğini enerjiden almakla beraber, sonunda onu yok etmektedir. Yarışma, gerçekte, gitgide daha az sayıda kapitalistin başarısını sağlamakta, ama onların kişisel güçlerini artırmakla birlikte, tehlikeleri çoğaltarak daha az çekici olmaktadır. O zaman da, kapitalistler yarışmadan vazgeçip tıpkı milletlerin yaptığı gibi, pazarları paylaşmak, fiyatları saptamak, ve politik etkileri sayesinde, sıkı bir gümrük himayesi ile içerdeki müşterileri kendilerine bağlamak amacıyla, birtakım anlaşmalar imzalamaktadırlar. Böylece tekelci kapitalizme gelinmiş olur ki, bu da kapitalizmin başlangıçtaki niteliklerinin hiçe sayılması olur. Çünkü tekelci kapitalizm mücadeleyi ortadan kaldırmaktadır. Aslında, bu alanda rasyonel düzeye ulaştırma, prensip olarak, daha kolay olmaktadır. Nitekim, Birleşik Devletlerde durum böyle oldu. Ama, rasyonelleştirmeyi gereksiz göstermenin tehlikesi büyüktür. Fransa'da tekelci kapitalizm, malları pahalıya satmak amacıyle üretimi sınırlama yoluna saptırıldı; güvenliği garanti altında olduğu için de avadanlığın gelişimiyle pek ilgilenmedi. Malları pahalıya sattığı için dışarıda pek alıcı bulamıyor, milletin kültür ve hayat düzeyini yükseltmiyor, bu yüzden de millet canlılığını kaybediyor. Yaşlılık dolayısiyle gücünü kaybeden kapitalizm, tarihî varlık nedenini de kaybetmektedir.

Kapitalizm etkin ve gönençli olmuşsa da, birtakım iç çelişkilere düşmüş ve bunlar varlığını tehlikeye koymuşlardır. Kapitalizm, zanaatçı gibi, ısmarlama üzerine çalışmıyor. Makina, boş kalıp çalışmaz olunca bozuluyor ve çarçabuk modası geçiyor. Üretime yatırılan sermaye, karşılığını görmek ister. Onun için, kapitalist, maliyet fiyatını elden geldiği kadar düşürmek için durmadan üretmek zorundadır. Artık üretim ile sürüm arasında, üretimle tüketim arasında rasyonel bir ilinti kalmıyor. Öte yandan şurası açıktır ki, bireysel mülkiyet rejiminde, malların satış fiyatının sadece bir kısmı, aynı zamanda tüketimci olan ücretlilere geçiyor. Ücretliler bu ürünlerin hepsini satın alamıyacakları için, onları dış ülkelere satmak gerekiyor. Bu iki durum, ister istemez fazla üretim buhranına yol açmaktadır. Gerçekte, bu buhranlar dönem dönem patlak vermekte, her gelişme mal stoklarının artmasına, üretimde duraklamaya, işsizliğe ve hattâ piyasaya sürülemeyen malların yok edilmesine götürüyor. Beri yandan, iş bulamayan ücretliler, bu mallardan yoksun kalmaktadırlar. Kapitalizm, kahveyi yakacak olarak kullanmaya, buğdayı yem olarak hayvanlara yedirmeye kadar vardırırken işi, insanlar kahvesiz ve ekmeksiz kalmaktadırlar. Kapitalizm, böylece, tarihsel rolünü bir kez daha inkâr etmiş duruma düşmektedir. Kapitalizm güçlendikçe buhranlar sıklaşmakta, şiddet ve süreleri artmaktadır. Bundan ötürüdür ki, 1930 buhranı, İngiltere ve Amerika'-

da bile, ekonomik özgürlüğün gerilemesine, devlet müdahalesine ve kapitalizmin egemenliğini elinden alacak olan güdümlü ekonomi plânlarının uygulanmasına yol açmıştır.

Kapitalizmin hükmettiği başka milletler arasındaki yarışma da buna benzer sonuçlar doğurmuştur. 1914'e kadar dünya birtakım uzlaşmalarla geçici olarak paylaşılmıştı. Politik güce veya kapitalizme gecikerek ulaşan uluslar, dünya yuvarlağının sömürülmesinde öbürleri kadar büyük bir pay elde edememişti. Bu da, dünya savaşlarına yol açtı ve teknik ilerlemeler onlara yıkıcı bir güç kazandırdı. Bu güç, kapitalizm için bir ölüm tehlikesi yarattı. Bu savaşlarda devlet, millî savunma yararına ekonomik özgürlüğü kısıtladı, eli altındaki sermayeleri üretici olmayan silâhlanma işine yatırdı. Demirbaş malzeme yok edildi, el emeği dağıtıldı veya ortadan kaldırıldı. Ekonomik özgürlüğün yeniden kurulması, ancak devlet tarafından plânlanan ve güdülen kollektif bir çaba ile mümkün görülmektedir. Kapitalizm, doğmasına katkıda bulunduğu ama gücünü aşan zorluklar karşısında çaresiz kalmaktadır.

Son olarak, Batı'nın XVI. yüzyıldan beri boyunduruk altına aldığı, Avrupa kültürünü ve kapitalizm metotlarını kısmen aşıladığı bütün milletler bugün bağımsızlık istemektedirler. Kapitalizmin başlıca zenginlik ve güç kaynaklarından biri kurumak tehlikesi içindedir. Yalnız kapitalizm değil, onunla birlikte bütün beyaz insanlar da ay-

nı tehlikeyi geçirmektedirler. Çünkü, onlar da, bugün ayaklanan milletlerin sömürülmesinden, şöyle veya böyle yararlanmışlardır. Pek dikkati çekmez görünüyorsa da, en nazik nokta budur belki de. Bununla birlikte, durumun sonucu olarak Batı Avrupa'da yalnız kapitalizm güçsüz düşmekle kalmayacak, aynı zamanda genel olarak zenginlik azalacak ve herkese, hiç değilse katlanılır bir hayat sağlamak amacıyla, yeni bir ekonomi kurmak ve değişik bir toplumsal yapı kabul etmek zorunluluğu doğacaktır.

Ama söz konusu olan yalnız bu teknik çelişmeler değildir. Kapitalizmi çok uzun zamandan beri tehlikeye düşüren, toplumsal ve ahlâksal bir başka çelişme daha var. Kapitalizm, zanaatçılığın yıkımına yol açarken, proleterleri çoğaltmış ve yeni bir sınıf yaratmıştır. Bu sınıfın kaderi, geçici bir süre için, kendi kaderine sıkı sıkıya bağlıdır. Çünkü her ikisi de aynı işletmeye bağlı bulunuyorlar. Bununla beraber, ücretin saptanması işinde, kendi çıkarları işçi sınıfının çıkarlarıyla açıkça çatışma halindedir. Burada, insan onuru ile karşı karşıyayız. Çünkü, ekonomik özgürlük, emekçinin sağlığı, esenliği ve kültürü bakımından doğacak yıkıcı sonuçları göz önüne almaksızın, insan emeğini herhangi bir ticaret eşyası derkesine düşürmektedir. Devletin demokratik düzeni de söz konusudur. Çünkü, halkın egemenliği ve genel oy ile kapitalist ekonomi arasında çelişme vardır: halk egemenliği ve genel oy milletin kaderini bü-

tün yurttaşların eline bırakırken; kapitalist ekonomi, işçinin emeğini, ücretini, dolayısiyle hayatını üretim araçlarına sahip olan kimselerin eline bırakıyor. XIX. yüzyılın başlarında Fourier'nin söylediği gibi, bu ne biçim efendi ki, açlıktan ölüyor!

Oysa, rasyonalizmin dileği, yalnız üretimin değil, toplumun da rasyonel bir düzeye getirilmesiydi. Descartes, bilimin ilerlemelerinden herkesin yararlanacağını söylüyordu. Fransız Devrimi özgürlük ilân ettiği zaman, insanın artık yasadan başka bir şeye boyun eğmeyeceği ve bir başka insanın istemine bağlı olmayacağı anlaşılmıştı: Nitekim, derebeylik ve mutlak kırallık gücü son bulmuştu. Devrim, hak eşitliği ilân ettiği zaman, toplumun herkese bu eşitlikten yararlanma yolları sağlayacağını beklemek akla uygun bir şeydi.

Bundan ötürü, işçi sınıfı devrimci bir sınıf oldu, tıpkı eskiden burjuvazinin devrimci olduğu gibi. Yine bunun içindir ki, rasyonalistlerin bir bölüğü - hepsi değil - işçi sınıfının yararına sosyalist doktrinler kurdular veya hiç değilse, toplumsal ilişkilerde devletin işe karışmasını öğütlediler. Ekonomiye rasyonalizmin uygulanması ile rasyonalizm ve kapitalizm arasında kurulmuş olan bağlar gevşedi veya koptu. Savaşçı ile kapitalist arasında görülen köklü bağ (serüven ve tehlike aşkı, her şeyi ele geçirme tutkusu ve güçlülük iradesi), kapitalizm ile deneysel rasyonalizm arasında da görülmektedir. Bilim ve teknik alanındaki buluş-

lar, demokrasinin kuruluşu, toplumsal ilişkilerin rasyonel düzeye getirilmesi birer başarıdır ve birtakım tehlikeleri göze almayı gerektirir. İnsan yaradılışının birliği kendini göstermiş oluyor böylece. Ama, aynı zamanda bu birliğin yavaş yavaş değişikliğe uğradığı da görülüyor. Fetihler yapan savaşçı yakıp yıkıyor, kapitalist ise üretiyordu. Birincisi kendi çıkarından başka birşey düşünmüyor; ikincisi de çıkarını unutmuyordu ama; yaptığı işler, dolaylı olarak, başkalarına yarar sağlıyordu. Salt zekânın ürünü olan deneysel rasyonalizm, her zaman temsilcilerinde değilse bile, kendinde, çıkar gözetmemekte ve umutlarını bütün insanlığa adamaktadır.

Tarihçi, peygamber değildir. Bununla birlikte, şu ya da bu biçimde, rasyonalizmle proletaryanın ortak çabası sayesinde kurulan bir örgütün, kapitalizmin yerini aldığını düşünsek de, kapitalizmin özelliklerini incelemek yine de bir bilgin eğlencesi olmayacaktır. Demek ki, bu rasyonalleştirme, bu fetih; yeni insanın uyacağı temel ilkeler olacaktır. Bu ilkeler gereğince, yeni insan rasyonalizm yolunu bırakmayacak, dolayısiyle de, rasyonalizmin sonuçlarını uygulayan bilimsel araştırmayı ve girişim ruhunu, yeniliklerden hoşlanmayan göreneğin kaçınılmaz saldırılarından koruyacaktır. Yine bu ilkeler gereğince, yeniliklerin uzağında kalan kafa tembelliğine, kişisel ve tez elde edilir çıkarlar sağlamayan yeniliklere kötü gözle bakan gözü kapalı bencilliğe karşı rasyonalizmi koruyacaktır.

Yoksa, insanlık, beyaz karıncalar gibi yaşamaya yönelir ve sonunda yok olup gider. Onun için, insanlığın belli başlı kaygılarından biri, durmadan deneysel laboratuvar araştırmalarını geliştirmek, bütün ekonomi alanlarında tekniği ilerletmek ve bu yolda bilginle üreticiyi işbirliğine yöneltmek olmalıdır.

o

YENİ UFUKLAR

(Sanat ve Düşünce Dergisi)

YENİ UFUKLAR'ın
tek dayanağı aboneleridir.

YENİ UFUKLAR'a
abone olun abone bulun

Yıllık abonesi : 50 TL.
Altı aylığı : 25 TL.

ÇAN YAYINLARI

YENİ UFUKLAR'ın Ek Yayınıdır.

İsteme adresi:
P.K. 1034, Galata - İstanbul

Öğrenci, öğretmen ve kitapçılara % 25 indirim yapılır. Yönetim yeri: Cağaloğlu, Himaye-i Etfal Sokak, Mirat Han, Kat: 2, No: 2, İstanbul

Telefon: 27 49 74

10 TL.
ÇAN YAYINLARI